

6. Kukhaleishvyly H. Chykhahskiy sammyt NATO [Elektronnyi resurs] / Ahenstvo stratehichnykh doslidzhen. – Rezhym dostupu: <http://sd.net.ua/2012/05/31/sammit-nato-ukraine-usa.html> (31.05.2012). – Nazva z ekranu.

7. «Rozumna oborona» [Elektronnyi resurs] / «Den». – Rezhym dostupu: <http://www.day.kiev.ua/article/podrobyci/rozumna-oborona> (21.04.2015). – Nazva z ekranu.

8. Zakon Ukrainy «Pro Osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku» [Elektronnyi resurs] / Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (21.12.2010). – Nazva z ekranu.

9. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha na 2011–2015 roky» [Elektronnyi resurs] / Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80> (25.05.2011). – Nazva z ekranu.

10. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zatverdzhennia Richnoi natsionalnoi prohramy spivrobotnytstva Ukraina – NATO na 2015 r.» [Elektronnyi resurs] / Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/238/2015/page2> (23.04.2015). – Nazva z ekranu.

Льпчук О. І., candidate of political sciences, docent of department of political science, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), oxana-lypchuk@ukr.net

Place and role of territorial communities in the local government system

In this article the essence of the concept of territorial community as a subject of local government. An important part of this study takes the analysis of the main problems and prospects of development of the local community in Ukraine. Practical advice of the functioning of territorial communities at the present stage of development of local self-government in Ukraine.

Keywords: local community, the subject of local government, local government, the development of the local community.

Льпчук О. И., кандидат политических наук, доцент кафедры политологии, Прикарпатский национальный университет им. Василия Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), oxana-lypchuk@ukr.net

Место и роль территориальной общины в системе местного самоуправления

Рассматривается сущность понятия территориальной общины, как субъекта местного самоуправления. Важное место в данном исследовании занимает анализ основных проблем и перспектив развития территориальной общины в Украине. Предложены практические рекомендации по особенностям функционирования территориальной общины на современном этапе развития местного самоуправления в Украине.

Ключевые слова: территориальная община, субъект местного самоуправления, местное самоуправление, развитие территориальной общины.

* * *

УДК 323.39:44.922

Штука І. А., кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін, Національний університет водного господарства та природокористування (Україна, Рівно), maksi23@i.ua

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості процесу формування політичної еліти в Україні, її специфічні риси, досліджено сутність сучасних трансформаційних процесів у політичній еліті, найважливіші напрями її трансформації в перспективі, зроблено прогноз щодо результатів трансформації політичної еліти в майбутньому. Аналіз здійснено в рамках структурно-функціонального та ліберального підходів до питання елітарності суспільства; використані історичний, функціональний, зокрема структурно-функціональний, системний,

нормативно-ціннісний загальнотеоретичні методи дослідження. Авторка дійшла висновків, згідно з якими українській політичній еліті властиві такі риси як закритість, політичний та економічний консерватизм, клановість, популізм, прагматизм та одномірність, корпоративний егоїзм, низький рівень моральності; відповідно, вона не здатна ефективно виконувати свої функції. Основними напрямками трансформації еліти в перспективі є зміна принципу її формування, ролі в цьому партій і політичних рухів, зокрема за рахунок впровадження механізмів внутрішньопартійної демократії, реалізації нових підходів до фінансування політичних сил і політичної діяльності взагалі, розподіл політичної та економічної еліт, формування повноцінної конструктивної контролі тощо.

Ключові слова: політична еліта, політичний лідер, Україна, трансформація, суспільство, демократія, консерватизм, клановість, популізм.

Масштаби і специфіка перетворень, що охопили нині українське суспільство, значною мірою не вкладаються у звичні теоретичні схеми й не можуть бути пояснені з точки зору традиційних підходів. Відповіді на нові виклики неоднозначні й іноді непередбачувані, що породжує неоднозначні політичні дискурси і парадигми політологічних досліджень. Важливою в цьому плані є проблема дослідження трансформаційних процесів, що торкаються політичної еліти України, суспільна роль якої суттєво відрізняється від аналогічної ролі більшості західних еліт, що формувалися переважно в умовах розбудови й модернізації держави під впливом громадянського суспільства. Слід враховувати, що проблеми функціонування політичних еліт глибоко досліджені для розвинених і стабільних суспільств, чого не можна сказати про суспільства перехідного типу. Потребують ґрунтовних досліджень розмаїття та особливості проявів характерних для таких суспільств модернізаційних процесів, їхнє місце у всесвітньо-історичному масштабі. Для українського суспільства, подальший розвиток якого не можна уявити без упорядкування владних відносин, забезпечення стабільності і внутрішньої консолідації в суспільстві, утвердження справжньої демократії, характерною є модель політичної еліти, в якій слабо відбиті її суттєві характеристики як особливої суспільної верстви, тому проблеми трансформації української еліти є одними з найболючіших проблем сьогодення, від їх розв'язання без перебільшення залежить майбутнє Української держави. Перед сучасною політичною наукою постає завдання виробити основні критерії функціональної ролі нової української еліти, що повинна стати формотворчим ядром української політичної нації. Актуальність статті, крім іншого, пояснюється динамічним характером самого предмета досліджень.

Проблема статті пов'язана з важливими науковими завданнями, які полягають у визначенні перспективних джерел, механізмів, особливостей трансформації та оновлення української політичної еліти в контексті розбудови європейської демократичної держави з високим рівнем політичної культури і розвиненим громадянським суспільством.

Найбільш відомі класичні концепції еліт належать Г. Москі, В. Парето, Р. Міхельсу. Проблема політичних еліт у країнах перехідного типу займаються школа транзитології та інші вчені, зокрема М. Говард, Р. Даль, Х. Лінц, А. Стефан. В Україні наукове дослідження проблеми еліт минуло декілька основних етапів – критичного аналізу західної елітології, опрацювання джерельної бази, систематизації вивчення управлінської діяльності і ціннісних орієнтацій політико-адміністративних еліт на основі розширення методичного арсеналу досліджень

В Україні наразі на тему політичної еліти переважає публіцистична література, відчувається дефіцит серйозних наукових досліджень. Разом з тим, публіцистами та вченими піднято чимало злободенних проблем. Так, питаннями еволюції української політичної еліти займалися та займаються І. Бережна [2], Д. Бронніков, Д. Горбач [4], О. Дергачов, М. Погребінський, В. Полохало та інші. Ролі політичних еліт у розвитку суспільства, новітнім трансформаційним процесам, пов'язаним з політичними елітами, присвячені дослідження В. Журавського, О. Кучеренка тощо [5], В. Лещенка [10]. У статтях Л. Мандзій [9] розглядаються теоретичні питання трансформації, зміни, оновлення еліт, принципи рекрутування еліт у перехідних суспільствах. О. Гарань, А. Крутлашов тощо досліджують питання взаємодії національної та місцевої еліт, ролі місцевих еліт у житті суспільства. Широкою проблематикою відзначаються праці і статті М. Пірен [12; 13; 14; 15], вона включає загальні проблеми елітаризації українського суспільства, соціальної відповідальності, управлінської культури тощо. М. Логунова [8], І. Кресіна, С. Балан, Л. Чупрій досліджують переважно морально-психологічні характеристики української політичної еліти. Питання реалізації політичною елітою державної влади, взаємовідносин регіональних і місцевих еліт, елітних комунікацій вивчають О. Бабкін, В. Басалюков, Ю. Бондар, М. Головатий [3], М. Рогожин, О. Шевченко тощо. В. Фесенко [19] спеціалізується на прогнозуванні можливих напрямів покращення якості української політичної еліти, О. Колесников [6] – трансформації політичної еліти після Революції Гідності.

До невирішених раніше частин загальної проблеми належить комплексний аналіз усіх складових сучасних трансформацій та можливих напрямів оновлення і змін політичної еліти України в майбутньому.

Мета статті – дослідити специфіку політичної еліти сучасної України, основні напрями та можливі результати її трансформації. У статті вирішуються завдання: 1) окреслити джерела та особливості процесу формування політичної еліти в Україні; 2) розглянути специфічні риси сформованої на сьогодні української політичної еліти, довести її низьку ефективність та необхідність подальшого оновлення; 3) розкрити сутність сучасних трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві та політичній еліті, найважливіші напрями її трансформації в перспективі; 4) зробити прогноз щодо результатів трансформаційних змін у майбутньому.

Методологічну основу дослідження становить умовно «владний» підхід до аналізу еліти на противагу меритократичному, аналіз здійснюється переважно в рамках структурно-функціонального та ліберального підходів до питання елітарності суспільства. Політична еліта України розглядається насамперед як суспільна група з високим соціальним статусом і ключовими позиціями у найважливіших суспільних інститутах, досягнутими у конкурентній боротьбі. В ході дослідження використані історичний, функціональний, зокрема структурно-функціональний, системний, нормативно-ціннісний загальнотеоретичні методи дослідження.

Говорячи про політичну еліту, мають на увазі, з одного боку, «тих, хто править суспільством», з іншого – «кращих представників цього суспільства»; звідси, говорячи словами В. Фесенка, «протиріччя між якостями політичної еліти, потрібними для того, щоб завойовувати

і утримувати владу, і якостями, потрібними для того, щоб ефективно керувати», а політичну еліту можна визначити як людей, «які краще вміють боротися за владу, отримувати цю владу і утримувати її» [19, с. 1]. Таке розуміння еліти є наслідком відповідно функціонального або ціннісного підходів; з точки зору другої особи з високим соціальним статусом можуть і не входити до еліти, якщо вони не є виразниками базових цінностей соціуму. У даній статті еліту розглядаємо з функціональної точки зору, пов'язуючи її з формальним соціальним статусом, з «істеблішментом» або «панівною верствою». Поняття трансформації, як воно застосовується у даній статті, відбиває суть суспільних перетворень як поступальний рух у часі через перехідні (транзитні) стани до певних нових станів, до поступового накопичення нових елементів певної системи, які забезпечують із часом перехід до її нової якості [10, с. 25]. Л. Мандзій вважає поняття «трансформації» або «зміни» еліти синонімами, розуміючи під ними «перетворення всередині правлячої еліти, а саме: вихід на позиції лідера нового угруповання... або навіть прихід до влади вищого прошарку іншої соціальної групи» [9, с. 50].

Для того щоб зрозуміти сутність і перспективи трансформації української політичної еліти, необхідно коротко прослідкувати процес її формування і становлення, що загалом проходив у рамках адміністративно-номенклатурної моделі за умов відсутності традицій державотворення, бездержавного характеру ментальності народу, якій значною мірою були властиві меншовартість, нерішучість у державотворчих процесах. При цьому проблема формування нової політичної еліти в Україні на початку 1990-х рр. була пов'язана із загальними проблемами державного будівництва, реалізації нових принципів і механізмів становлення еліти, які діють у більшості розвинених демократичних країн. Перед елітою постали завдання усвідомлення себе і свого місця в новій країні й у новому світі, розбудови за відсутності досвіду нової демократичної держави.

За радянських часів Україна фактично не мала повноцінно сформованої політичної еліти, а після проголошення незалежності функції політичної еліти перебрала на себе стара адміністративно-господарська еліта і номенклатура – елітарні чиновники радянських часів «застаю», які й стали основною складовою, ядром «нової» еліти. Чимало з них вийшли зі старої виробничо-управлінської сфери, вони лише частково сприйняли ідеологію сучасного ринку, не володіли сучасними на той час технологіями підприємництва та державного управління, хоча швидко вирішили своє головне завдання – конвертувати колишній політичний капітал у новий, насамперед економічний, використовуючи, за визначенням Л. Мандзій, трансформаційну концепцію «політичного капіталізму» [9, с. 55]. Цей процес відбувся майже безболісно, оскільки номенклатура володіла всіма засобами для збереження влади, а в більшості населення міцно вкоренилися стереотипи радянської свідомості, що не дозволяло адекватно сприймати альтернативні громадянські цінності.

Водночас ситуація вимагала певного «політичного бартеру», за яким номенклатура рекрутувала до своїх лав окремих конформістських лідерів контреліти. Загалом же представники політичних кіл національної гуманітарної інтелігенції, що склалися з «шестидесятників» – політиків-письменників,

лідерів національно-демократичного руху і політичних дисидентів, залишилися в «новій» еліті на другорядних ролях, оскільки не володіли необхідними ресурсами, були практично не відомі широким верствам населення. Розкол української націонал-демократії тільки сприяв зміцненню номенклатурних кіл. Це зумовило низький інтелектуальний і культурний рівень еліти, які разом з браком компетентності державного управління в нових умовах звели нанівець потенціал соціального і політичного маневрування й зумовили відчуження політичної влади від більшості населення [18, с. 20]. Д. Горбач ще у 2003 р. наголошував на тому, що «саме перебування еліти часів *ancien regime* при владі в незалежній Україні розглядається багатьма як головна причина всіх сучасних соціально-економічних і політичних негараздів» [4, с. 197].

Більшою мірою лави політичної еліти поповнили підприємці нової генерації, вихідці з різних прошарків суспільства, серед яких було чимало осіб з низьким рівнем культури й моральності. За умов декларативного переходу до демократії ці люди відчували, що можуть домагатися високих щаблів у суспільній ієрархії. Їх переміщення сходинами цієї ієрархії відбувалося безвідносно до їхніх чеснот і навіть заслуг перед суспільством. Цю частину «нової» еліти, яку можна характеризувати як «антиеліту», відзначали ділова хватка, вміння взаємодіяти з тіншовим бізнесом і криміналом, космополітизм. Їх прихід сприяв живленню тіншової економіки, а безпосередньо в політичній сфері – процвітанню політичного нігілізму. В підсумку, як зазначає І. Побочий, «склалася «гримуча суміш», симбіоз двох моралей: старої, компартійної, з її принципом схиляння перед вищими і зневагою до нижчих, і авантюрної моралі «нової буржуазії» з її неповагою до закону» [16, с. 50].

Результатом формування такої еліти стало домінування окремих закритих адміністративно-економічних кланів, найбільші з яких сформувалися ще за радянської доби через фіксацію стабільних господарських та особистих зв'язків у номенклатурному середовищі. Ці клани як найпотужніші елітарні організовані суспільні групи почали активно змагатися у претензіях на визначення нового способу державного життя, використовуючи форсований транзит в Україну ліберальних цінностей; складовими цього способу стали протизаконне захоплення землі і приватизація власності, латентні операції з готівкою, руйнування старих господарських структур і механізмів без створення альтернативи. Крім того, перерозподіл сфер впливу за територіальною ознакою сприяв утворенню на їхній основі нових регіональних еліт [3, с. 35]. Досить швидко вони переросли в політичні, що дозволило легалізувати захоплену власність і кримінальний бізнес, а разом з цим поступово посилювати свій вплив на прийняття політичних рішень державного значення. Злиття влади і власності сформувало нову олігархічну політичну систему.

За словами О. Крюкова, становлення української еліти відбувалося, крім іншого, на фоні економічної кризи і розвалу фінансової системи, наростання протиборства політичних сил (здебільшого малопотужних) і суспільного напруження, зростання рівня злочинності і процвітання кримінальних угруповань, що посилювало в суспільстві правовий нігілізм, розмитості відчуття елементарного соціального порядку, ціннісно-етичного і культурного вакууму, зростаючого песимізму соціальних очікувань

[7, с. 471–472]. Власне політичної еліти фактично так і не було сформовано, хоча кількість політичних партій швидко зростала [15].

Після Помаранчевої революції з'явилися надії на оновлення політичної еліти, але очікуваної трансформації по суті не відбулося. Натомість за умов розквіту так званого «безформенного плюралізму» посилювалися інституційна невизначеність і фрагментація еліти. Головне ж у тому, що не відбулося оновлення номенклатурного ядра. Так, за даними Національного інституту стратегічних досліджень за 2010 р., які наводить І. Бережна, серед осіб, яких за період незалежності призначали на впливові посади в системі влади, 73% становили вихідці з партійної, господарської, комсомольської номенклатури радянських часів, а дві третини української політичної еліти становили особи, старші за 50 років [2, с. 4].

Якими ж є специфічні риси сформованої таким чином української політичної еліти? Серед ознак, що характеризують будь-яку політичну еліту, українській еліті властиві виражена групова свідомість, самостійність відносно до суспільства, поділ на владну та контреліту з різними в часі частками стосовно суспільних впливів, відносна єдність цілей та інтересів конкретних осіб, сталий погляд на власну групу як на «касту обраних», який за українських умов іноді набуває, якщо застосовувати термін М. Федорова, ознак «нарцисизму» [18, с. 20]. М. Головатий ще у 2006 р. за ціннісними орієнтаціями та реальними діями охарактеризував українську еліту як тоталітарно-ліберальну [3, с. 37]. Якщо користуватися сучасними класифікаціями політичних еліт, її, на наш погляд, слід віднести за способом формування до закритого типу, за характером внутрішніх відносин – до еліти з відносно низьким ступенем інтеграції, з низьким ступенем представництва, за ефективністю діяльності – до так званої «псевдоеліти», яка, за словами І. Побочия, «є не більше, ніж пародією на справжню еліту... не створює нічого, крім ілюзій» [16, с. 51]. За стилем своєї діяльності сучасна українська еліта більше підходить під визначення її як «еліти лисиць», а за типом правління можемо назвати її тоталітарно-домінантною.

Важливою рисою української еліти є специфіка формування влади. Вона фактично формується не через природну легальну боротьбу політичних сил, а в надрах адміністративно-виконавчих структур; через це більшою мірою суб'єктами політичної активності виступають державні службовці, а не політичні діячі. Сам процес розбудови партійної системи, що відзначався особливою активністю у 1990-х рр., відбувався під контролем тодішньої адміністративно-господарської еліти. Д. Горбач виділив такі риси української політичної еліти як «політичний та економічний консерватизм, схильність до авторитарних і командно-адміністративних методів, кругова порука, кланові зобов'язання... Замість ринкової економіки маємо її мафіозно-олігархічний варіант. Реальна демократія та громадянське суспільство існують у зародкових формах» [4, с. 198]. Клановість – риса, що набуває в українських умовах особливих форм. Л. Мандзій підкреслює, що клановість у політиці проявляється не тільки в закритості дій, незрозумілості, непрозорості для суспільства процесу прийняття рішень, а й у перенесенні багатьох методів та засобів досягнення мети з кримінальної сфери в політику [9, с. 53]. Через боротьбу кланів поза правовим полем українська політична

еліта певною мірою більш безконтрольна й невідзвітна порівняно з радянською компартійною елітою.

Популізм української еліти проявляється в тому, що в ній процвітає примітивний різновид політичного лідерства, прямо чи опосередковано орієнтований на завоювання популярності за допомогою гучних демагогічних гасел, нічим не підкріплених обіцянок, що проявляється, зокрема, і в правотворчій діяльності, спрямованій на підвищення політичного рейтингу чи задоволення корпоративних інтересів, а не на впорядкування суспільних відносин. М. Головатий серед рис української еліти відзначає її «гіпертрофованій прагматизм та одномірність» [3, с. 38], які парадоксально уживаються з надмірною строкатістю й динамічністю. М. Пірен також віднесла до специфічних рис української політичної еліти, крім іншого, «утилітарний прагматизм», «відсутність інтересу до теоретичного осмислення того, що відбувається в державі» [15, с. 11].

На наш погляд, будь-якій політичній еліті властиве протиріччя між вираженням громадських і корпоративних інтересів; українську еліту традиційно відзначало переважання корпоративних інтересів, з підвищенням значенням корпоративного егоїзму. Значною мірою, хоча дещо меншою порівняно з періодом до 2014 р., це характеризує її й сьогодні. Ще в першій половині 1990-х рр. у спадщину «новій» українській політичній еліті перейшла висока ступінь бюрократизації і відчуження від народних інтересів, що апріорі зумовило її низьку ефективність. На жаль, характерною рисою еліти України є також і низький рівень моральності, наслідком чого є відсутність відповідальності за свої рішення і дії, часті прояви корупції, готовність досягати корпоративних цілей за допомогою будь-яких методів. Загалом створена українською елітою політична система дуже непрозора, що стоїть на заваді справі подолання корупції у чиновницькому середовищі.

З огляду на зазначені риси низька ефективність української еліти проявляється майже за всіма показниками – економіка, соціальна сфера, демографічна та екологічна ситуація, культурне життя суспільства, адже ефективність оцінюється не тільки з точки зору економічно-господарської цінності, а й з точки зору таких чинників як раціональність, продуктивність, демократизм, справедливість, професіоналізм тощо. Політична еліта, що склалася останніми десятиліттями в Україні, не виконує дуже важливої функції ефективного позитивного, передусім морального взірця. Через це, принаймні до 2014 р., відчуженість між елітою і населенням все більше зростала. І сьогодні політична еліта не користується довірою в суспільстві й фактично не може спиратися на підтримку громадян. За словами В. Фесенка, її відзначають слабе розуміння загальнонаціональних інтересів, низька ефективність її діяльності, низький рівень моральності та відповідальності перед суспільством, компетентності, натомість високий рівень егоїзму [19, с. 2–3]. Через це умовно українську політичну еліту можна умовно характеризувати як «квазіеліту», якій поки що не вдалося здійснити комплексних соціальних перетворень, витримати випробування на моральну зрілість.

Усе це свідчить про необхідність подальшої кардинальної трансформації. Перші реальні кроки в цьому напрямі започаткувала Революція Гідності, яка висунула не тільки нові суспільні виклики, а й нові

джерела поповнення еліти. На політичній сцені з'явилися нові моральні авторитети. Один із них, народний депутат В. Парасюк, засвідчив наявність «певного удару по системі», актуалізацію знівельованих раніше цінностей [11]. Цей процес є природним, оскільки революційні зрушення завжди приводять в еліту нових молодих людей. Через зовнішню агресію та війну зменшилися прояви дисперсного характеру самої моделі елітної організації, припинили свій політичний вплив потужні до того регіональні центри влади, що значною мірою з'єднало українську еліту. З'явилися ознаки набуття елітою поліетнічності, вона поповнилася особами різної національності за рахунок домінування досвіду, професійних якостей, готовності працювати виключно в інтересах української політичної нації, відданості справі розбудови демократичної України. Оновленій еліті значною мірою вдалося розв'язати проблему підвищення державного іміджу України на міжнародній арені, частково через підвищення рівня креативності своєї діяльності. Але наразі можемо говорити лише про оновлення, а не про кардинальні зміни, адже загальні підходи до формування державної влади та здійснення владних повноважень не змінилися, корупційні схеми не знищені [17, с. 1–2]. Отже, сучасна політична еліта по суті залишається консервативною, її оновлення ще не набуло масштабного характеру. Між тим, як слушно зазначає О. Колесников, «від того, наскільки нинішня правляча еліта зможе... впоратися з реформами, залежить не лише її політичне майбутнє, але й перспектива української державності загалом» [6, с. 295–296].

З огляду на сказане, якими можуть бути найважливіші напрями трансформації української політичної еліти у найближчій перспективі? Перш за все, слід говорити про встановлення верховенства права або чітких правил «гри» для політичної еліти у вдосконаленому правовому полі; складовою цього є й конституційна реформа, для якої гарним підґрунтям слугує повернення до конституційної моделі 2004 р. Вирішення питання конституційного устрою, в якому планується втілити результати адміністративної та виборчої реформ, є чи не головним для нинішньої політичної еліти. В. Лещенко серед важливих напрямів трансформації відзначає оптимізацію взаємин усіх гілок влади в поєднанні з підвищенням якості й ефективності роботи органів місцевого самоврядування, розвиток консенсусного плюралізму, недопущення монополії на ЗМІ, наявність конструктивної опозиції [10, с. 28]. Чи не найважливішим напрямом трансформації сучасної політичної еліти України вважаємо використання нових ідеологічних інструментів, здатних поступово підвищувати довіру народу до еліти, а отже – забезпечити необхідний рівень її легітимності та інформаційної відкритості.

Потребують подальших змін критерії і механізми відбору й поповнення політичної еліти. Поділяємо думку В. Фесенка про те, що зміни виборчої системи самі по собі не сприяють покращенню відбору, оскільки основні його критерії – фінансові та адміністративні ресурси, політичні впливи – залишаються дієвими за будь-якої системи [19, с. 6]. Необхідно змінити сам принцип формування еліти, його основою повинна стати партійно-політична активність, а не бізнес. Крім того, ця проблема пов'язана з проблемою освіти, що покликана забезпечити еліту новими людьми високої культури, які тонко відчують потреби українського народу і людства в цілому, з

відповідними моральними якостями, які постійно дослухаються до голосу своєї совісті, а не турбуються лише про власне збагачення. Проявами такої культури повинні стати, зокрема, повага до політичних опонентів, уміння користуватися різноманітними елементами сучасних політичних стратегій для розв'язання завдань забезпечення суспільного блага. Загалом потрібно чітко розуміти, що лише кардинальні зміни принципів формування суспільних еліт та якісні зміни їхнього складу внаслідок цього здатні розв'язати на державному рівні проблеми корупції, вирівнювання рівня життя, прибутків між представниками політичної еліти та іншим населенням, його можливості впливати на прийняття політичних рішень. Нова політична еліта повинна буде, говорячи словами М. Пірен, виступати «в якості органічної складової масового руху..., осмислити його інтереси та виразити їх політично» [15], а не просто декларувати певні цілі, не пов'язані з народними інтересами.

Повинна кардинально змінитися роль партій і політичних рухів, відносно яких у політичному житті господарські структури мають відігравати другорядну роль. Політична еліта повинна формувати адміністративну еліту, але вони не мають бути злиті в єдине ціле; це важлива вимога до сучасного демократичного суспільства. Іншими напрямками подальшої трансформації вважаємо зміни в кадровій політиці та розвиток внутрішньопартійної демократії. Потрібні нові підходи до фінансування політичних сил і політичної діяльності взагалі, при цьому варто взяти на озброєння апробовані на Заході форми внутрішньопартійних виборів (праймеріз) і збору коштів на політичну діяльність. Такі підходи, крім іншого, можуть допомогти розділити політичну та економічну еліти. На інший якісний рівень повинно вийти так зване «навколоелітне» оточення, до якого мають увійти поважні в різних верствах суспільства фахівці, вчені, люди мистецтва з відповідним менеджерським талантом, достатніми повноваженнями й можливостями для здійснення реального впливу на прийняття важливих політичних рішень. Через неможливість повного демонтажу у найближчій перспективі олігархічної системи, що склалася, політична еліта повинна виробити принципи компромісу або свого роду «суспільного договору» з олігархічними групами. У плані боротьби з корупцією оновлення політичної еліти повинно передбачати спрощення адміністративних процедур і підвищення рівня прозорості прийняття політичних рішень, запровадження до корупції принципу «нульової толерантності» [6, с. 302].

Трансформація політичної системи в Україні потребує формування повноцінної конструктивної контреліти. Цей напрям є вельми проблематичним, оскільки еліта і контреліта в Україні завжди взаємодіяли на основі протиставлення менталітету Заходу і Сходу, але тільки подолавши цю проблему, політична еліта України може набути єдності і стабільності. Складовими вирішення проблеми вважаємо створення нормативів і можливостей для конструктивної діяльності опозиції на основі застосування нових «технологій консенсусу». Необхідне забезпечення передумов для вільної політичної конкуренції елітних груп, визначення таких правил їх змагальності, які забезпечили би дотримання демократичного принципу участі широкого загалу в управлінні суспільством.

Відповідальність політичної еліти перед суспільством повинна ґрунтуватися на добровільних морально-

психологічних засадах, на підвищенні ролі моралі в політиці; в основі її ціннісного змісту лежать глибокі моральні переконання, що відіграють роль внутрішніх критеріїв оцінки політичної діяльності [8, с. 46–48].

Зважаючи на те що формування ефективної політичної еліти є результатом тривалого об'єктивного природно-історичного розвитку, а отже, вихід такої еліти на політичну арену України є історичною перспективою, спробуємо зробити прогнози щодо результатів трансформаційних змін української політичної еліти в майбутньому. Підґрунтям для наших прогнозів слугує невідворотність євроінтеграційного шляху України, завдяки якій можемо прогнозувати активізацію демократичного транзиту як нового типу політичної трансформації, поступовий процес утвердження в українському суспільстві демократичних норм і цінностей західного зразка. Беремо до уваги також значний інтелектуальний потенціал українського народу, а також той безсумнівний факт, що сучасний світ динамічно змінюється, і в Україні фактично немає іншого вибору як дати адекватні відповіді на виклики часу й модернізувати як політичну еліту, так і суспільство в цілому.

Одразу ж зазначимо, що основною у трансформаційних процесах залишиться боротьба за здобуття і реалізацію влади, але з оновленням еліти сам процес такої боротьби буде «очищатися», вона повинна позбутися зайвої конфліктності. В оновленій еліті немає іншого виходу як реально підвищувати ефективність своїх політичних рішень; робимо такий прогноз на підставі того, що за умов послідовної євроінтеграції повинна змінюватися й розбудовуватися на гуманних демократичних засадах психологія владних інтересів, підвищуватися загальна політична культура українського суспільства. В подальшому ротація політичної еліти могла би відбуватися з опорою на представників інтелігенції, однак, на наш погляд, прогнозувати це можна лише на віддалену перспективу через дуже міцні позиції великого бізнесу, а також негативний досвід першої половини 1990–х рр., коли інтелігенція так і не спромоглася стати ядром «нової» еліти. Владні відносини в ході майбутніх трансформаційних процесів повинні інституалізуватися. Можемо передбачити зменшення ролі у прийнятті політичних рішень так званої тінгової еліти, для України традиційно потужної. Відповідно, політична еліта набуватиме більш відкритого характеру, підвищуватимуться можливості для її поповнення за рахунок середнього бізнесу, а в подальшому й за рахунок середньої ланки інтелігенції. В ідеалі владна еліта повинна формуватися з різних соціальних груп.

За умови успіхів у боротьбі з корупцією, а такі успіхи повинні стати невід'ємним наслідком просування суспільства до європейських цінностей, можна буде очікувати збільшення числа молодих амбіційних політичних лідерів, відповідальних за доручену їм справу, з адекватними знаннями в галузі економіки, практики менеджменту, державного управління. Їхніми гаслами будуть інноваційність і продукування нових ідей, новаторське осмислення суспільних запитів, а що ще більш важливо, зміниться їхня політична мотивація, сам спосіб політичного життя. Дуже важливо, щоб це були люди з національною самосвідомістю, адже наразі як ніколи актуальною є проблема захисту національних інтересів України, зокрема повернення анексованих територій. Національно зорієнтована політична еліта, крім вирішення

питань національного державотворення, буде спроможна забезпечити українську національну нішу в системі світової спільноти, генеруючи нові ідеї і прогресивні технології, конкурентоспроможну інформацію.

Важливою є трансформація регіональних і місцевих еліт, які повинні стати більш відкритими і гнучкими; цьому повинна сприяти адміністративно-територіальна реформа, якщо вона відбудеться в Україні у найближчій перспективі. За таких умов прогнозованим є вирівнювання різних регіонів України у плані державницьких і національних цінностей. Дії місцевих еліт будуть більшою мірою узгоджені з діями національної еліти, що підсилить національну єдність унітарної держави. За таких умов можемо прогнозувати поступовий перехід від нинішньої строкатої еліти до, висловлюючись термінами Л. Мандзій, «консенсусно єдиної», а згодом «ідеологічно єдиної» еліти [9, с. 53–54].

Зазначені трансформаційні процеси сприятимуть тому, що оновлена політична еліта буде більшою мірою відображати суспільні інтереси, а отже й змінам у ставленні суспільства до неї. Зміниться сам характер державно-політичного мислення, що повинно забезпечити в суспільстві політичну стабільність і, як наслідок, подолати нарешті системну соціально-економічну кризу і зробити Україну вагомим суб'єктом міжнародних відносин.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок.

1. Основними джерелами формування політичної еліти в Україні після отримання незалежності стали колишня адміністративно-господарська еліта і партійна номенклатура, що сформувала ядро «нової» еліти, окремі представники націонал-демократичної інтелігенції та нова генерація підприємців, пов'язана переважно з кримінальним бізнесом. Процес формування і становлення цієї еліти загалом проходив у рамках адміністративно-номенклатурної моделі, в ній яскраво проявилось домінування окремих закритих адміністративно-економічних кланів.

2. Сформовану таким чином сучасну українську політичну еліту охарактеризовано нами як закриту, з низьким ступенем інтеграції та представництва, по суті, як «псевдоеліту». Її основними рисами є специфіка формування влади – через надра адміністративно-виконавчих структур, політичний та економічний консерватизм, схильність до авторитарних і командно-адміністративних методів управління, клановість, популізм, прагматизм та одномірність, корпоративний егоїзм, висока ступінь бюрократизації і відчуження від народних інтересів, низький рівень моральності. Низька ефективність української еліти проявляється майже за всіма показниками – економіка, соціальна сфера, демографічна та екологічна ситуація, культурне життя суспільства.

3. Революція Гідності висунула нові суспільні виклики й нові джерела поповнення еліти, однак по суті вона залишається консервативною, її оновлення ще не набуло масштабного характеру. Серед основних напрямів трансформації еліти в перспективі – використання нових ідеологічних інструментів, здатних поступово підвищувати довіру народу до еліти, зміна принципу її формування – за рахунок партійно-політичної активності, підвищення ролі освіти у формуванні еліти, кардинальна зміна ролі в цьому партій і політичних рухів, зокрема за рахунок впровадження механізмів внутрішньопартійної демократії, реалізації нових підходів до фінансування політичних сил і політичної діяльності взагалі, розподіл політичної та

економічної еліт, формування повноцінної конструктивної контреліти. Сьогодні можемо констатувати лише проміжну фазу становлення еліти демократичного суспільства.

4. Результатами трансформаційних змін у політичній еліті в майбутньому повинні стати підвищення ефективності політичних рішень, інституалізація владних відносин, зменшення ролі тіньової еліти, набуття політичною елітою більш відкритого характеру, збільшення числа молодих амбіційних політичних лідерів, відповідальних за свою політичну діяльність, трансформація регіональних і місцевих еліт, які повинні стати більш відкритими і гнучкими. Оновлена еліта з часом повинна стати основним джерелом суспільних змін, тільки в такому разі можна сподіватися на успішне майбутнє Української держави і процвітання українського народу.

З даної проблематики перспективним у подальшому буде докладний аналіз основних напрямів трансформації політичної еліти України, актуальних методів і механізмів забезпечення трансформаційних змін за цими напрямками.

Список використаних джерел

1. Ашин Г. Основы современной элитологии / Г. Ашин, А. Понедельков, В. Игнатов, А. Старостин. – М.: Приор, 2005. – 302 с.
2. Бережна І. Оновлення політичної еліти в Україні: несподіванка обіцяної атаки / І. Бережна // Віче. – 2010. – №7, квітень. – С.4–5.
3. Головатий М. Кому служить політична еліта? / М. Головатий // Персонал. – 2006. – №21 (172), 30 травня. – С.35–41.
4. Горбач Д. Еволюція української політичної еліти: від партійних босів до босів великого бізнесу / Д. Горбач // Наукові записки. – 2003. – Т.22. – Ч.ІІ. – С.196–200.
5. Журавський В. Політична еліта України: теорія і практика трансформації / В. Журавський, О. Кучеренко, М. Михальченко. – К.: Логос, 1999. – 283 с.
6. Колесников О. Після Майдану: до питання про стратегію розвитку України / О. Колесников // Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип.3. – С.295–306.
7. Крюков О. Демократизація суспільства та розвиток еліти / О. Крюков // Вісник НАДУ. – 2004. – №4. – С.470–475.
8. Логунова М. Відповідальність політичної еліти України як важливий морально-психологічний чинник удосконалення державно-управлінських відносин / М. Логунова, О. Пшеничнюк // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – Вип.2. – С.43–51.
9. Мандзій Л. Політична еліта в перехідних суспільствах / Л. Мандзій // Наукові праці істор. ф-ту Запорізького держ. ун-ту. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. – С.50–61.
10. Лещенко В. Трансформація політичної системи та роль політичних еліт у розвитку суспільства / В. Лещенко // Віче. – 2009. – №11, червень. – С.25–28.
11. Парасюк В. Майдан і АТО – джерела нової еліти в Україні [Електронний ресурс] / В. Парасюк. – 2015, 16 лютого. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/parasyuk_maydan_i_ato_dzherela_novoi_eliti_v_ukraini_2022563.
12. Пірен М. Політико-владна еліта України (соціо-психологічна модель): Монографія / М. Пірен. – К.: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка; Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 136 с.
13. Пірен М. Роль політико-управлінської еліти в утвердженні довіри в суспільстві / М. Пірен // Соціальна психологія. – 2009. – №3. – С.62–69.
14. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства / М. І. Пірен // Універсум. – 2000. – №3–4. – С.42–43.
15. Пірен М. Українська політична еліта і проблеми демократизації суспільства [Електронний ресурс] / М. Пірен. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/piren.htm>.
16. Побочий І. Трансформація сучасної української еліти та її місце в політичній боротьбі / І. Побочий // Вестник Севастопольского гос. тех. ун-та. – 2007. – Вып.84. – С.50–54.
17. Рябець М. Сумні, з гірким присмаком, підсумки річницї Свромайдану [Електронний ресурс] / М. Рябець. – Інформаційний портал: Україна без корупції. – 2014. – 20 листопада. – Режим

доступу: <http://corruption.net/component/k2/item/6937-sumni-z-hirkym-prysmakom-pidsumky-richnytsi-yevromaydanu>.

18. Федоров М. Нарцисизм посткомуністичної української еліти / М. Федоров // Політична думка. – 2005. – №3. – С.20.

19. Фесенко В. Як змінити якість політичної еліти України?: Лекція [Електронний ресурс] / В. Фесенко. – 2012. – 23 листопада. – Режим доступу: <http://polit.ua/lectures/2012/02/28/fesenko.html>.

References

1. Ashyn H. Osnovi sovriemnoyi elitologii / H. Ashyn, A. Ponedielkov, V. Ilnatov, A. Starostin. – М.: Prior, 2005. – 302 s.

2. Berezna I. Onovlennia politychnoi elity v Ukraini: nespodivanka obitsianoi ataky / I. Berezna // Viche. – 2010. – №7, kviten. – S.4–5.

3. Holovaty M. Komu sluzhyt politychna elita? / M. Holovaty // Personal. – 2006. – №21 (172), 30 travnia. – S.35–41.

4. Horbach D. Evoliutsiya ukrainskoi politychnoi elity: vid partiynykh bosiv do bosiv velykoho biznesu / D. Horbach // Naukovi zapysky. – 2003. – T.22. – Ch.II. – S.196–200.

5. Zhuravskiy V. Politychna elita Ukrainy: teoriya i praktika transformatsii / V. Zhuravskiy, O. Kucherenko, M. Mykhalchenko. – К.: Lohos, 1999. – 283 s.

6. Kolesnykov O. Pislia Maydanu: do pytannia pro stratehiyu rozvytku Ukrainy / O. Kolesnykov // Naukovi zapysky In-tu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. – 2014. – Vyp.3. – S.295–306.

7. Kriukov O. Demokratyzatsiya suspilstva ta rozvytok elity / O. Kriukov // Visnyk NADU. – 2004. – №4. – S.470–475.

8. Lohunova M. Vidpovidalnist politychnoi elity Ukrainy yak vazhlyvyi moralno-psykholohichni chynnyk udoskonalennia derzhavno-upravlynskykh vidnosyn / M. Lohunova, O. Pshenychniuk // Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – 2011. – Vyp.2. – S.43–51.

9. Mandziy L. Politychna elita v perekhidnykh suspilstvakh / L. Mandziy // Naukovi pratsi istor. f-tu Zaporizkoho derzh. un-tu. – Zaporizhzhia, 2008. – Vyp. XXIII: Politychna elita v istorii Ukrainy. – S.50–61.

10. Leshchenko V. Transformatsiya politychnoi systemy ta rol politychnykh elit u rozvytku suspilstva / V. Leshchenko // Viche. – 2009. – №11, cherven. – S.25–28.

11. Parasiuk V. Maidan i ATO – dzherela novoi elity v Ukraini [Elektronnyi resurs] / V. Parasiuk. – 2015, 16 liutoho. – Rezhim dostupu: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/parasyuk_maydan_i_ato_dzherela_novoi_elity_v_ukraini_2022563.

12. Piren M. Polityko-vladna elita Ukrainy (sotsio-psykholohichna model): Monohrafiya / M. Piren. – К.: In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka; Kirovohrad: Imeks-LTD, 2013. – 136 s.

13. Piren M. Rol polityko-upravlynskoi elity v utverzhenni doviry v suspilstvi / M. Piren // Sotsialna psykholohiya. – 2009. – №3. – S.62–69.

14. Piren M. Ukrainska elita i problemy modernizatsii suspilstva / M. Piren // Universum. – 2000. – №3–4. – S.42–43.

15. Piren M. Ukrainska politychna elita i problemy demokratyzatsii suspilstva [Elektronnyi resurs] / M. Piren. – Rezhim dostupu: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/piren.htm>.

16. Pobochyi I. Transformatsiya suchasnoi ukrainskoi elity ta ii miste v politychniy borotbi / I. Pobochyi // Vestnik Sevastopolskoho hos. tekhn. un-ta. – 2007. – Vyp.84. – S.50–54.

17. Riabets M. Sumni, z hirkym prysmakom, pidsumky richnytsi Yevromaidanu [Elektronnyi resurs] / M. Riabets. – Informatsiynyi portal: Ukraina bez koruptsii. – 2014. – 20 lystopada. – Rezhim dostupu: <http://corruption.net/component/k2/item/6937-sumni-z-hirkym-prysmakom-pidsumky-richnytsi-yevromaydanu>.

18. Fedorov M. Nartsysyzm postkomunistychnoi ukrainskoi elity / M. Fedorov // Politychna dumka. – 2005. – №3. – S.20.

19. Fesenko V. Yak zminyty yakist politychnoi elity Ukrainy?: Lektsiya [Elektronnyi resurs] / V. Fesenko. – 2012. – 23 lystopada. – Rezhim dostupu: <http://polit.ua/lectures/2012/02/28/fesenko.html>.

Shuka I. A., PhD in political science, Associate Professor of Social Sciences of National University of Water Management and Nature Resources Use (Ukraine, Rivne), maksi23@i.ua

The transformation of the political elite of modern Ukraine

The article showed particular qualities of the process of the political elite formation in Ukraine, its specific features, investigated a content of current transformation processes in the political elite, most important directions of its transformation in prospect, forecasted the results of the political elite transformation

in future. The problems have been analyzed in the framework of structural-functional and liberal approaches to society elitism; the article used the historical, functional, structural and functional method in particular, systematic, normative value general theoretical research methods. The author concludes that Ukrainian political elite has such features as insularity, political and economical conservatism, the presence of clans, populism, pragmatism and one-dimensionality, corporate self-interest, low level of morality; accordingly this elite can not effectively carry out its functions. The main directions of elite transformation in prospect are changing the principle of its formation, role in this of the parties and political movements, by introducing the mechanisms of inner-party democracy, implementation of new approaches to financing of political parties and political activity in particular, separation of political and economical elites, of full value and constructive counterelite formation and other.

Keywords: political elite, political leader, Ukraine, transformation, society, democracy, conservatism, clans, populism.

Шука І. А., кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін, Національний університет водного господарства та природопольовання (Україна, Рівно), maksi23@i.ua

Трансформація політичної еліти сучасної України

Рассмотрены особенности процесса формирования политической элиты в Украине, ее специфические черты, исследована сущность современных трансформационных процессов в политической элите, наиболее важные направления ее трансформации в перспективе, сделан прогноз по результатам трансформации политической элиты в будущем. Анализ произведен в рамках структурно-функционального и либерального подходов к вопросу элитарности общества; использованы исторический, функциональный, в частности структурно-функциональный, системный, нормативно-ценностный общетеоретические методы исследования. Автор пришел к выводу, согласно которым украинской политической элите присущи такие черты как закрытость, политический и экономический консерватизм, клановость, популизм, прагматизм и одномерность, корпоративный эгоизм, низкий уровень моральности; соответственно, она не способна эффективно выполнять свои функции. Основными направлениями трансформации элиты в перспективе являются изменения принципа ее формирования, роли в этом партий и политических движений, в частности за счет внедрения механизмов внутрипартийной демократии, реализации новых подходов к финансированию политических сил и политической деятельности в общем, разделению политической и экономической элит, формирование полноценной конструктивной контрэлиты и другие.

Ключевые слова: политическая элита, политический лидер, Украина, трансформация, общество, демократия, консерватизм, клановость, популизм.

* * *

УДК 324

Арабаджиев Д. Ю.,

доктор політичних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи, Запорізький національний технічний університет (Україна, Запоріжжя), dimariy218@ua.ua

Фокус-групові політичні дослідження як метод громадського моніторингу виборів в Україні: досвід застосування

Розглянуто особливості фокусованих групових інтерв'ю як одного з методів громадського моніторингу виборчого процесу в Україні. Визначено окремі переваги та недоліки цього методу. Представлено досвід реалізації фокус-груп в рамках здійснення громадського моніторингу виборчого процесу ВГО ГМ «ОПОРА».

Ключові слова: фокус-група, інтерв'ю, прикладні політичні дослідження, громадський моніторинг, виборчий процес.

Зростання інтересу до здійснення громадського моніторингу виборів в Україні – зокрема, забезпечення його високої якості, об'єктивності, необхідної періодичності, а також, природно, до методів збору інформації в рамках моніторингової діяльності, є однією з характерних особливостей сучасного етапу розвитку політології. Це пов'язано, по-перше, з соціально-політичними процесами, що тривають в нашій країні, а, по-друге, з усвідомленням «білих плям» сучасної політичної науки, у порівнянні з політичними реаліями.

Основним методом, використовуваним під час моніторингової діяльності на всіх етапах є, беззаперечно, метод спостереження. Але на різних етапах моніторингу для реалізації його завдань застосовується низка